

Ante UGLEŠIĆ

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja P. Krešimira IV., 2
HR-23000 Zadar
auglesic@unizd.hr

UDK: 904(497.5)''653'':7.033.1

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 10. travnja 2003.
Received:

RANOKRŠĆANSKI NALAZI S ASERIJE¹*Apstrakt*

Iako su neki ranokršćanski nalazi s Aserije (dijelovi kamenoga crkvenog namještaja) bili poznati još koncem 19. i na samom početku 20. stoljeća, o ranokršćanskim spomenicima na tom prostoru značajnije spoznaje dobili smo tek istraživanjima koja se sustavno provode od godine 1998.

Istraživanjem unutrašnjosti i okoliša crkve Sv. Duha, koja je sagrađena na samom forumu rimske Aserije, utvrđeni su, doduše skromni, ostatci arhitekture, međutim, oni ipak daju mogućnosti za rekonstrukciju izgleda ranokršćanske crkve. Narteks te crkve je građevina adaptirana u kasnoj antici, koja je prvotno mogla služiti i kao oratorij (domus ecclesiae). Na narteks je naknadno dodana lađa koja je na istočnom dijelu imala duboku apsidu. Osim utvrđenih ostataka ranokršćanske arhitekture, pronađeno je i nekoliko ulomaka ranokršćanskoga kamenog crkvenog namještaja.

Značajni nalazi iz ranokršćanskoga vremena otkriveni su također neposredno uz sjeverne bedeme Aserije. Tu je pronađena kasnoantička presvođena grobnica, te više od stotinu, na žalost sitnih, ulomaka ranokršćanskoga kamenog crkvenog namještaja, uglavnom dijelova pluteja, te nekoliko ulomaka stupića s kapitelima. Navedeni nalazi indiciraju postojanje ranokršćanske crkve na prostoru aserijatske nekropole, koja je najvjerojatnije imala cemeterijalni karakter.

¹ Posebnu zahvalnost za ovaj članak dugujem kolegi dr. sc. Ivi Fadiću, koji mi je za njegovu izradu ustupio tehničku i foto dokumentaciju, te dao usmene podatke o rezultatima i tijeku sustavnih istraživanja Aserije. Zahvalnost također dugujem doc. dr. sc. Miroslavu Glavičiću, koji mi je ustupio nekoliko fotografija.

Ostatci ranokršćanskoga kamenoga namještaja i ukrasnih dijelova arhitekture na Aseriji pronalazeni su još koncem 19. stoljeća u okolišu crkve Sv. Duha. Iz toga vremena poznat je nalaz impost-kapitela ukrašenog križem proširenih krakova (Sl. 4a), sekundarno upotrijebljenog za izgradnju srednjovjekovnog groba.² Taj se impost-kapitel nalazio u Prvom muzeju hrvatskih spomenika u Kninu, međutim, danas mu u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu koji je naslijedio građu toga kninskog muzeja, nema traga. Pri istraživanjima srednjovjekovnih grobova u okolišu crkve Sv. Duha, godine 1903., kao poklopnica groba pronađen je i veliki ulomak ranokršćanskoga pluteja s ukrasom mreže rombova. Skicu toga pluteja donosi L. Marun u svojim *Starinarskim dnevnicima* (Sl. 4c), međutim, pri obilasku Aserije, tri godine kasnije, nije ulomak zatekao, pa nagađa da je razbijen.³

Sl. 1. Južna strana crkve Sv. Duha s vidljivim dijelom adaptacije zgrade iz kasnoantičkog razdoblja (narteks ranokršćanske crkve)

Fig. 1. Southern side of the church of Sv Duh with the visible part of the adapted building from the late Antiquity period (early Christian narthex)

Na samom početku 20. stoljeća Österreichisches Archäologisches Institut iz Beča proveo je istraživanja okoliša crkve Sv. Duha. Ta istraživanja, koja su bila iznimno značajna za

² Taj je nalaz objavio F. Radić, koji je smatrao da se radi o kapitelu stupića dvostrukih prozora (bifora) starohrvatskog zvonika. Usp. F. RADIĆ, 1898, 24-26.

³ L. MARUN, 1998, 127, 144.

upoznavanje prostora foruma rimske Aserije, nisu dala nikakvih podataka o ranokršćanskoj arhitekturi čije su postojanje indicirali naprijed spomenuti nalazi. Postojanje ranokršćanske arhitekture utvrdila su tek istraživanja godine 1998., koja su obavljena prije obnove crkve Sv. Duha, koju su do temelja porušile u Domovinskom ratu srpske paravojne jedinice podmetanjem eksploziva pod oltar i apsidu. Istraživanja je proveo Arheološki muzej u Zadru pod vodstvom I. Fadića, a njima je zahvaćen prostor unutrašnjosti crkve Sv. Duha i njezina okoliša.

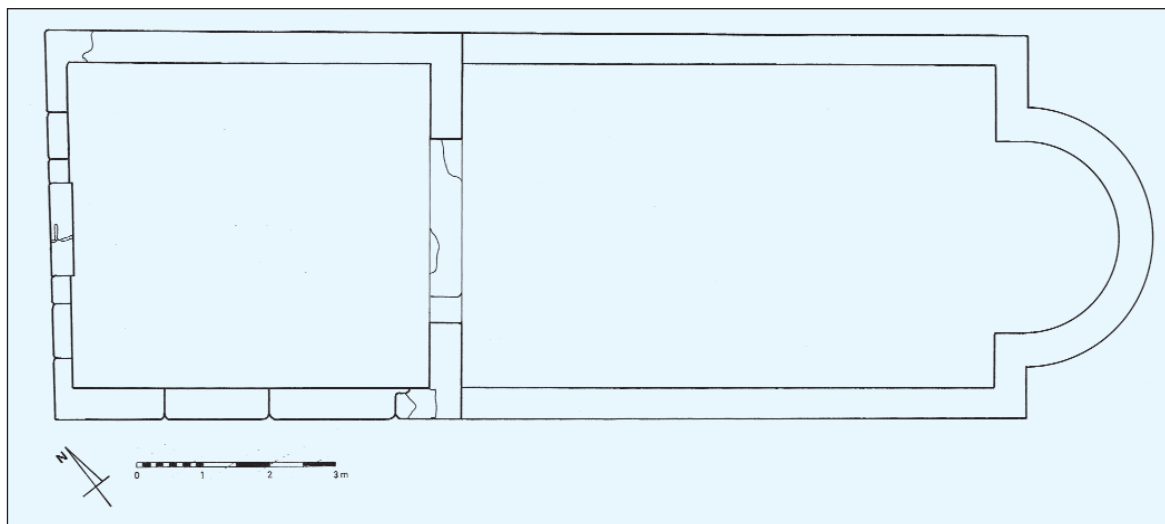
Sl. 2. Tloris istraženih ostataka unutar i oko crkve Sv. Duha s pokušajem rekonstrukcije izgleda ranokršćanske crkve (označeno crvenom bojom)

Fig. 2. Ground plan of the researched interior and surrounding area of Sv Duh's church with the possible reconstruction of the early Christian church (marked by the red colour)

Ranokršćanska crkva u rimskoj Aseriji izgrađena je na samom rimskom forumu. Ostatke te crkve, koja je u srednjem vijeku doživjela više preinaka, preslojila je crkva Sv. Duha (Sl. 1). Tloris ranokršćanske crkve na Aseriji nije u potpunosti sačuvan, no ipak se na temelju pronađenih ostataka može napraviti rekonstrukcija njezina izgleda. Narteks te crkve najvjerojatnije je bila građevina veličine 5,40 x 4,85 m (unutrašnje mjere, Sl. 1-3). Na taj dio nastavljala se lađa veličine oko 11,40 x 4,85 m (unutrašnje mjere) koja je na istočnom dijelu imala duboku apsidu čiji se temeljni ostatci također uočavaju (Sl. 2-3).⁴ Narteks i lađa crkve nisu bili istodobno izgrađeni. Narteks je zasigurno stariji, a radi se o građevini adaptiranoj u vrijeme kasne antike. Postoji mogućnost da je narteks građevina koja je adaptirana za okupljanje najstarije kršćanske zajednice Aserije, tj. da je prvotno služio kao oratorij (*domus ecclesiae*).

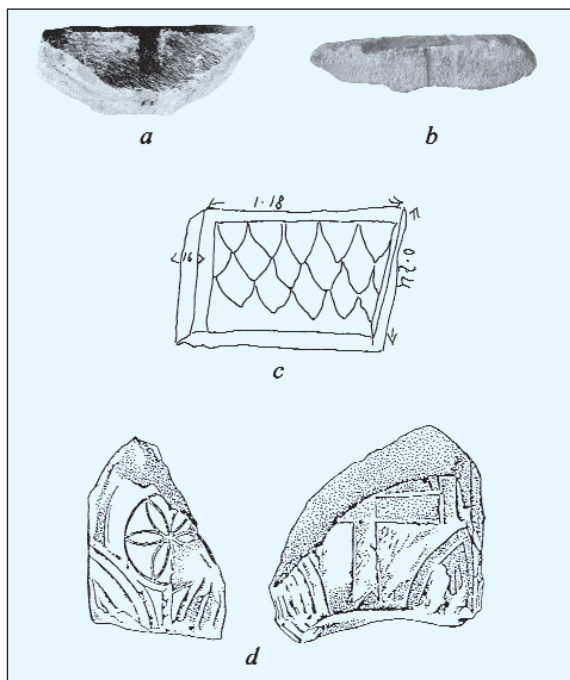
Pri istraživanju koje je proveo I. Fadić, pronađena su dva ulomka ranokršćanskoga kamenog crkvenog namještaja: rustično rađenog kapitela ukrašenog križem i cvijetom (Sl.

⁴ Usp. A. UGLEŠIĆ, 2002, 65.

Sl. 3. Idejna rekonstrukcija izgleda ranokršćanske crkve na položaju Sv. Duha

Fig. 3. Possible reconstruction of an early Christian church at the location of Sv Duh's church

Sl. 4. Ulomci ranokršćanskoga kamenog crkvenog namještaja pronađeni u okolišu crkve Sv. Duha: impost-kapiteli (a-b), ulomak pluteja (c) i ulomak kapitela (d)
 Fig. 4. Fragments of the early Christian stone furniture found at the surrounding area of Sv Duh's church: impost-capitales (a-b), fragment of a pluteus (c) and a fragment of a capital

4d),⁵ te dio impost-kapitela bifore s ostatkom ukrasa križa s proširenim krakovima (Sl. 4b), posve istih karakteristika kao impost-kapitel pronađen koncem 19. stoljeća (Sl. 4a).

Postojanje druge ranokršćanske crkve na Aseriji indiciraju najnoviji nalazi. U sustavnim istraživanjima prostora Aserije, godine 2001. i 2002., koje su zajednički proveli Arheološki muzej iz Zadra (pod vodstvom I. Fadića) i Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zadru (pod vodstvom N. Cambija), s vanjske strane sjevernoga gradskog bedema, unutar građevinskog šuta, pronađeno je više od stotinu ulomaka ranokršćanskoga kamenog crkvenog namještaja, na žalost, vrlo fragmentarno očuvanih.⁶ Uglavnom su to dijelovi pluteja ukrašeni geometrijskim motivima, te ulomci stupića s kapitelima (Sl. 9). S obzirom na fragmentarnost pronađenih nalaza u ovom se trenutku nećemo upuštati u njihovu tipološko-stilsku analizu, međutim, treba kazati da su

⁵ I. FADIĆ, 1999, 67-68, sl. 1.

⁶ I. FADIĆ, 2002, 56.

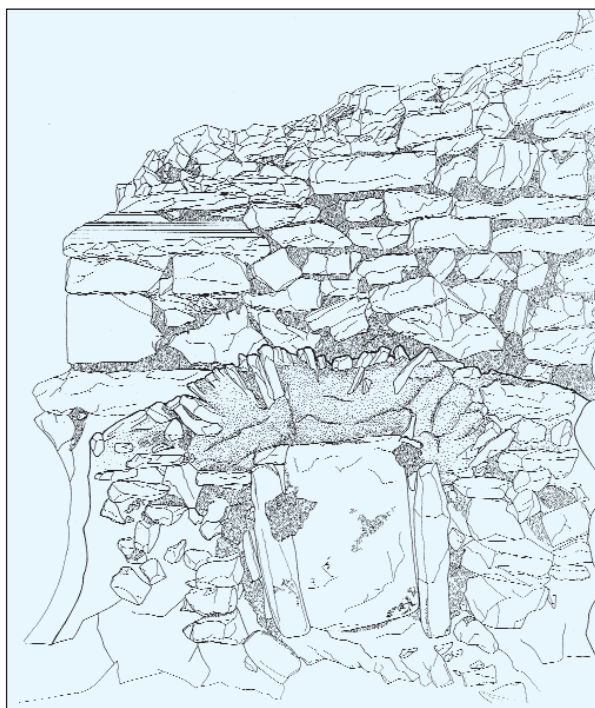
motivi koji se javljaju na ulomcima pluteja, uobičajeni i vrlo česti na ranokršćanskoj kamenoj plastici na prostorima Dalmacije, posebice na salonitanskom i zadarskom području. Crkvu kojoj je namještaj pripadao, treba tražiti u neposrednoj blizini mjesta gdje su ulomci pronađeni. Pretpostavljamo da se ona nalazi dvadesetak metara od bedema, pod humkom koji će se, nadamo se, već ove godine istraživati (Sl. 8).

Vrlo značajan nalaz koji upućuje na postojanje ranokršćanske crkve uz sjeverne bedeme antičke Aserije, jest grobnica na svod, pronađena u istraživanjima godi-

Sl. 6. Unutrašnjost kasnoantičke grobnice na svod
Fig. 6. Inside the late Antiquity vaulted grave

Grobnica je pronađena zatvorena, međutim, višekratno je korištena, a posljednja joj je funkcija bila da je poslužila kao kosturnica. S obzirom na to da je bila prislonjena uz

Sl. 5. Crtež kasnoantičke grobnice na svod ispod kontrafora uz sjeverni bedem Aserije

Fig. 5. Drawing of a late Antiquity vaulted grave beneath the buttress along the northern wall of Asseria

ne 2002. (Sl. 5-7).⁷ Grobnica je pravokutna oblika, zidana je dosta loše klesanim kamenom, ima bačvasti svod od lomljenog kamena postavljenog «na nož» i vezanog debelim slojem žbuke. S unutrašnje strane bila je ožbukana (Sl. 5). Dimenzije komore su sljedeće: dužina 2,15 m, širina 1,02 m i visina 1,18 m. Na pročelnoj strani grobnice je pravokutni otvor koji je služio za uvlačenje pokojnika. Okvir vrata su kamene ploče koje imaju žljebove za ulaganje kamene ploče koja je klizila odozgo, a imala je funkciju vrata.

⁷ I. FADIĆ, 2003, 72, sl. 4.

Sl. 7. Pogled na sjeverni plašt bedema s kasnoantičkom grobnicom i kontraforima

Fig. 7. View at the northern part of the town wall together with the late Antiquity grave and buttresses

Sl. 8. Pogled na humak ispred sjevernog bedema Aserije – pretpostavljena lokacija ranokršćanske ceterijalne (?) crkve

Fig. 8. View at the hillock in front of the northern part of the town wall of Asseria – possible location of an early Christian cemetery (?) church

sam plašt gradskih bedema, u vrijeme dodatnog ojačavanja gradskih fortifikacija uklopljena je u kasnoantički kontrafor (Sl. 5, 7). Jedini nalaz u grobnici bio je ulomak korodiranoga brončanoga prstena.

Kasnoantičke grobnice na svod poput ove pronađene na Aseriji javljaju se u Dalmaciji od 4. do 7. stoljeća. Njihovo ishodište jest Salona, gdje ih je otkriveno vrlo mnogo, međutim, bile su raširene na cijelom prostoru provincije Dalmacije, kako na njezinu priobalnom dijelu, tako i duboko u unutrašnjosti, odnosno na području današnje Bosne i Hercegovine. One se uvijek vezuju uz ranokršćanske crkve, ali mogu biti i mlađe i starije od crkve.⁸

Presvođene grobnice u načelu su obiteljske. One poput sarkofaga spadaju u luksuzni tip grobnica i pripadale su višem sloju društva. Osim u Aseriji, grobnice na svod na za-

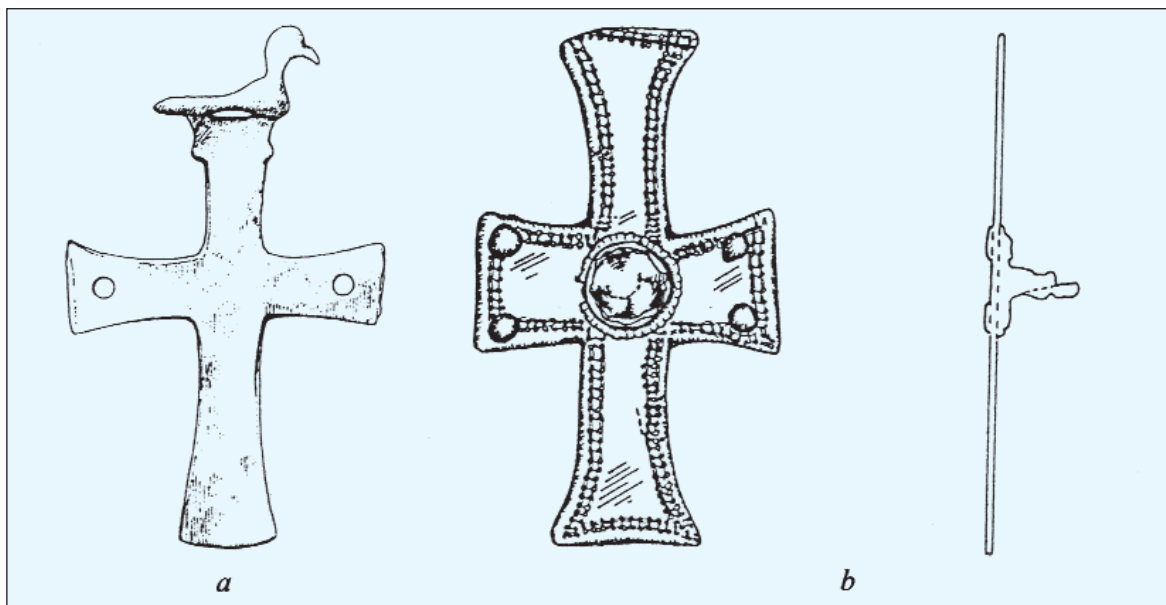
⁸ Usp. N. CAMBI – A. GAMULIN – S. TONKOVIĆ, 1999, 44-47. O kasnoantičkim grobnicama na svod pronađenim na području Bosne i Hercegovine: V. PAŠKVALIN, 1959, 149 i d.; Đ. BASLER, 1960, 62 i d.; I. BOJANOVSKI, 1964, 103 i d.; I. NIKOLAJEVIĆ, 1969, 217 i d.

Sl. 9. Ulomci ranokršćanskih pluteja i stupića s kapitelima, pronađeni uz sjeverni bedem Aserije
Fig. 9. Fragments of early Christian plutei and small columns with capitals, found near the northern part of the town wall

darskom području otkrivene su još na sljedećim lokalitetima: Galovac – Crkvina,⁹ Muline (otok Ugljan) – Stivan¹⁰ i Molat (otok Molat) – Pod Varšak/Sirunjski.¹¹

Među ranokršćanske nalaze s Aserije također spadaju dva ranokršćanska križića (Sl. 10). Brončani križić-aplika s ukrasom golubice na gornjem kraku križa (Sl. 10a) danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu, pronađen je pred gotovo stotinu godina, a najvjerojatnije potječe iz uništenoga groba.¹² Srebrna fibula oblika križa s umetkom od modrog stakla (sl. 10b) pronađena je u istraživanjima godine 2001., pokraj kasnoantičkoga groba br. 18, a nema nikakve sumnje da je i ona (iako nije pronađena u grobu) grobni nalaz. Fibula oblika križa (Sl. 10b) tipološki i stilski može se datirati u drugu polovicu 6. stoljeća,¹³ dok križić-apliku (10a) Z. Vinski stavlja u širi kronološki raspon – 6. ili rano 7. stoljeće.¹⁴

Sl. 10. Brončani križić-aplika (a) i srebrna kloazonirana križna fibula s umetkom od modrog stakla (b)
Fig. 10. Bronze cross-applique (a) and a silver cross-like fibula with the in-laid dark blue glass (b)

⁹ J. BELOŠEVIĆ, 1997, 304, T. II, 2; J. BELOŠEVIĆ, 1998, 71, T. II, 2.

¹⁰ M. SUIĆ, 1981, 340.

¹¹ A. UGLEŠIĆ, 2002, 83.

¹² Z. VINSKI, 1968, 110, 146, T. VII, 23 (u ovom se radu kao mjesto nalaza pogrešno navodi Knin – okolića); Z. VINSKI, 1974, 22, 62, bilj. 192, T. XIV, 3; R. JURIC, 1993, 106 i d., T. I, 4; R. JURIC, 2000, 72, T. I, 4. Vrlo srodan primjerak ovoj apliki je aplika pronađena u Solinu – *Salona* (Z. VINSKI, 1968, 110, T. VII, 22; Z. VINSKI, 1974, T. XIV, 2; R. JURIC, 1993, 105 i d., T. I, 2).

¹³ Najbliže analogije ovoj fibuli nalazimo u Vidu kod Metkovića – *Narona* (Z. VINSKI, 1968, 108, T. V, 16; Z. VINSKI, 1974, T. XIII, 9; R. JURIC, 1993, 113 i d., T. IV, 5), Lisičićima kod Konjica (Z. VINSKI, 1968, 106, T. IV, 7; Z. VINSKI, 1974, T. XIV, 4; R. JURIC, 1993, 113 i d., T. IV, 7), te više primjeraka na nekropoli Korita – Gradina kod Tomislavgrada (N. MILETIĆ, 1979, 163 i d., T. XX). Detaljna objava fibule uslijedit će prigodom sveukupne obrade nalaza s kasnoantičke nekropole uz sjeverni bedem Aserije.

¹⁴ Z. VINSKI, 1968, 110.

Naprijed spomenuti nalazi ranokršćanskoga kamenog crkvenog namještaja, kasnoantička grobnica na svod, a donekle i nalazi križeva iz kasnoantičkih grobova, značajne su indicije za postojanje crkve na prostoru same aserijatske nekropole, koja je mogla imati ceterijalni karakter. Nadamo se da će upravo istraživanja humka ispred sjevernih bedema Aserije (Sl. 8) potvrditi ovu pretpostavku.

Literatura:

- BASLER, Đ., 1960. – Đ. Basler, Bazilika u Oborcima, Arheološka problematika i konzervatorski zahvat, *Naše starine*, 7, Sarajevo, 59-71.
- BELOŠEVIĆ, J., 1997. – J. Belošević, Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovcu kod Zadra, *Diadora*, 18-19, Zadar, 301-350.
- BELOŠEVIĆ, J., 1998. – J. Belošević, Il complesso dell'architettura paleocristiana a Crkvina di Galovac nei pressi di Zadar, *Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, 3, Split – Poreč, 25. 9. – 1. 10. 1994., Città del Vaticano – Split, 69-104.
- BOJANOVSKI, I., 1964. – I. Bojanovski, Kasnoantičke grobnice na svod u Čitluku i njihova prethodna konzervacija, *Naše starine*, 9, Sarajevo, 103-121.
- CAMBI, N. – GAMULIN, A. – TONKOVIĆ, S., 1999. – N. Cambi – A. Gamulin – S. Tonković, *Starokršćanska bazilika u Zmijavcima*, Split – Zmijavci.
- FADIĆ, I., 1999. – I. Fadić, Asseria – Podgrađe kod Benkovca, *Obavijesti*, Hrvatsko arheološko društvo, 31,2, Zagreb, 66-70.
- FADIĆ, I., 2002. – I. Fadić, Asseria – istraživanja godine 2001., *Obavijesti*, Hrvatsko arheološko društvo, 34,1, Zagreb, 51-57.
- FADIĆ, I., 2003. – I. Fadić, Asseria – nova otkrića, *Obavijesti*, Hrvatsko arheološko društvo, 35,1, Zagreb, 67-74.
- JURIĆ, R., 1993. – R. Jurić, Fibula oblika križa iz Privlake kod Zadra, *Diadora*, 15, Zadar, 103-116.
- JURIĆ, R., 2000. – R. Jurić, Srednjovjekovni spomenici na privlačkom području, *Privlaka*, Zagreb, 71-79.
- MARUN L., 1998. – L. Marun, *Starinarski dnevници*, prepisala i za tisak pripremila M. Petrincec (= *Katalozi i monografije*, 4), Split.
- MILETIĆ, N., 1979. – N. Miletić, Ranosrednjovjekovna nekropola u Koritima kod Duvna, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s., 33, Sarajevo, 141-181.
- NIKOLAJEVIĆ, I., 1969. – I. Nikolajević, Kasnoantičke presvođene grobnice u srednjovjekovnoj crkvenoj arhitekturi Bosne i Hercegovine, *Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena*, Mostar 24. -26. 10. 1968, Centar za balkanološka ispitivanja, 4. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, *Posebna izdanja*, 12, Sarajevo, 217-226.
- PAŠKVALIN, V., 1959. – V. Paškvalin, Dva nalaza kasnoantičkih grobova na svod i kratak osvrt na dosadašnje nalaze tih grobnih kamera na teritoriji Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, n. s., Sarajevo, 14, 149-160.

- SUIĆ, M., 1981. – M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, (= *Prošlost Zadra*, 1), Zadar.
- RADIĆ, F., 1898. – F. Radić, Pločaste nadstupine sa srednjih stupčića dvostrukih prozora (bifora) staro-hrvatskih zvonika, *Starohrvatska prosvjeta*, 4, Zagreb, 21-26.
- UGLEŠIĆ, A., 2002. – A. Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Zadar.
- VINSKI, Z., 1968. – Z. Vinski, Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s., 3, Zagreb, 103-166.
- VINSKI, Z., 1974. – Z. Vinski, Kasnoantički starosjedoci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 69, Split, 5-86.

Ante UGLEŠIĆ:

EARLY CHRISTIAN FINDS FROM ASSERIA

Summary

Although a few Early Christian finds from Asseria (parts of a church stone furniture) were known by the end of the 19th and the beginning of the 20th c. (Fig. 4a, 4c), better insight into the early Christian monuments has been acquired since the systematic excavations which began in 1998.

While excavating the interior and surrounding area of the church of Sv Duh (Holy Spirit), built within the very forum of Asseria, few fragments of the sacral architecture might as well indicate the possible reconstruction of an early Christian church (Fig. 1-3). Its narthex, adapted in the late Antiquity could have been previously used as an oratory (*domus ecclesiae*). Later a nave, having a deep apse at its eastern part was added to the narthex. Several pieces of the early Christian stone furniture were found (Fig. 4b, 4d) beside these established fragments of the early Christian architecture.

Close to the northern part of the city walls there were other significant finds from the early Christian period; late Antiquity vaulted grave (Fig. 5-7), more than a hundred small fragments of the church stone furniture (mainly parts of the *pluteus*) and several fragments of columns with capitals (Fig. 9). These finds indicate the possible existence of an early Christian cemetery church within the necropolis of Asseria (Fig. 8).

The two items, a bronze cross-applique (Fig. 10a) and a silver cross-like fibula, decorated with the in-laid dark blue glass (Fig. 10b) evidently represent the early Christian time. All these objects might have quite likely belonged to the graves devastated in times of migrations, at the necropolis beneath the northern walls of Asseria.

